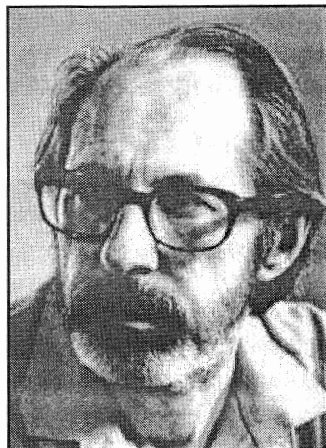

Преди близо двадесет и пет години пловдивското издателство „Христо Г. Данов“ издаде в огромен тираж първия роман на сръбския писател **ДРАГОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ** (1930) Когато цъфтяха тиквите (Кад су цветале тикве, 1968). Този роман за съдбата на един неудачник има над 20 издания в Сърбия и е преведен на почти толкова чужди езици. Той става култов в сръбската литература, изучава се в училищата, знае се от всеки сърбин. Когато цъфтяха тиквите заедно с излязлата четири години по-късно книга на Михайлович Венецът на Петрия (Петријин венац, 1975) – изповед на една прекрасна селска жена за нещастията, които са я сполетели в живота, – легитимираха по категоричен начин творчеството му пред българските читатели. С тези два романа и с разказите си той стана най-популярният сръбски писател у нас след Бранислав Нушич и Иво Андрич. Третата книга на писателя, преведена на български, е Злодеи (Злотвори, 1997) – художествен роман за палачите и насилниците от ранната епоха на социализма, за едно от най-тежките престъпления срещу човечеството, станало известно благодарение на гражданския и писателски подвиг на Михайлович.

Драгослав Михайлович е автор още на сборниците с разкази Фреде, лека нощ (Фреде, лаку ноћ, 1967), Хвани падаща звезда (Ухвати звезду падалицу, 1983), Лов на дървеници (Лов на стенице, 1993), Ялова есен (Јалова јесен, 2000), на романите Чизмаджии (Чизмаши, 1983), за който получава НИН-овата награда за най-добър роман на 1984 г. и наградата на Библиотеката на Сърбия за най-четена книга през 1985 г., Гори Морава (Гори Морава, 2002) и Третата пролет (Треће пролеће, 2002), на тритомника с документална публицистика Голи оток (Голи оток I-III, 1990-1995), на драми и филмови сценарии.

Част от покоряващото въздействие на книгите на Драгослав Михайлович идва от подкупващия изповеден тон на неговите герои (той е ненадминат майстор на сказа), от техния неподправен автентичен говор. В Когато цъфтяха тиквите това е белградският език и жаргон от 50-те години, който, както си спомня авторът, „попих като ромон и песен на един град, в който след затвора и лагера се озовах на свобода“. Във Венецът на Петрия това е косовско-ресавският диалект, който писателят носи „като някаква музика“ от детството.

Езикът като фактор в културноисторическото и цивилизационното развитие на дадено общество, взаимоотношенията между диалекти и книжовен език в нашето съвремие са въпроси, които силно вълнуват писателя Драгослав Михайлович и за които той пише както за всичко, до

което се докосне, с отдаденост, болка и обич. Може би предлаганата негова статия Колониална Сърбия, макар да няма чисто научен характер, кореспондира и с нашите мисли и тревоги за езика и може би ще ни провокира да се замислим повече за неговата роля и в българското общество.

Ж. Георгиева

КОЛОНИАЛНА СЪРБИЯ¹

Тази научна конференция, наречена „Културноисторическото наследство на Сръбския юг“, се провежда при много драматични обстоятелства за всички сърби на територията на бивша Югославия, а особено за тези в Сърбия.

Югославската държавна общност, на която сръбският народ възлагаше животворни надежди през целия XX век и за чието реализиране Сърбия гордо жертва повече от четвърт – а някои казват цяла една трета – от своето население, и то нейната най-жизнеспособна част, се разби на пух и прах в кървавата гражданска война. И въпреки всичките си илюзии не можем да не си признаем, че това стана заради несъгласието на другите югославски народи да живеят заедно с нас. Кървавите антиюгославски демонстрации в Загреб избухнаха още в самото начало от съществуването на Югославия – през декември 1918 г., но ние не съумяхме да разберем правилно нито тях, нито злодействата на усташите през Втората световна война, нито другите международни конфликти. В момента на възобновяването на държавната криза през последното десетилетие на века, която избухна с провала на социалистическия обществен ред в Европа, тези народи получиха въоръжена подкрепа от световните сили.

Трябва да признаем, че ние носим немалка част от отговорността за тези страшни събития. В часа, когато Сърбия трябваше да се обърне към себе си и към демократичния начин на вътрешен живот, в часа, когато пътят пред нея беше открит, тя се залови да защитава със сила две провалени и изгубени държавни концепции – Югославия и социализма. Коя от двете е по-несполучлива и по-трагична, не може да се посочи. С право, което си присвоиха великите западни сили, и с одобрено на практика престъпление, ние претърпахме бомбардировки и военна агресия, при които, наред с големите човешки страдания, бе унищожена почти цялата ни икономика. Една част от политиките и повечето сръбски държавници от времето на

¹ Уводно слово на академик Драгослав Михайлович, произнесено при откриването на научната конференция за културноисторическото наследство на Южна Сърбия, организирана в края на 2004 г. от Института за съвременна история в Белград и Народния музей в гр. Лесковац. Началото на статията е публикувано в сп. „Литературни Балкани“, бр. 2 / 2005 в превод на Ганчо Савов.

гражданската война – и от Сърбия, и извън нея – бяха арестувани, за да бъдат съдени от международен съд, или очакват подобна съдба, а това заплашва и част от най-изтъкнатите сръбски военачалници. Ако сръбската държава се съхрани – а и това е също може би под въпрос в този момент, – тя може да бъде осъдена от международни съдилища да плаща военни репарации в течение на десетилетия на отделните бивши югославски републики като поставена на колене страна агресор. Всичко това, заслужено или не, през следващите десетилетия и векове ще носим като неизбежно и неизлично историческо и морално клеймо.

Напразни са нашите оправдания, че Югославия е била най-добрият проект за защита и напредък на група беззащитни малки народи на Балканския полуостров, щом тази група народи всъщност не го е приемала; не сме ние единствените, които си задаваме този въпрос и не ние бяхме собствениците на югославската държава. Напразни са нашите оправдания, че при създаването на бившата общност Сърбия не се е възползвала от нищо; и не само ние си задаваме въпроси във връзка с тази оценка. Наивни са и вярванията ни, че светът би трябвало да прояви разбиране към желанието на сърбите да се приютят всички заедно под общия югославски покрив; отговорът е, че подобни държавни идеи в историята не са могли да осъществят и много по-големи и по-значими народи, та какво остава за тях. Неуважението към мисленето на другите участници в провалената държава бе оценено като толкова тежко престъпление, че с него се изключваше всяко противопоставяне на разпадането, което се криеше под маската на защита на сърбите извън Сърбия. И дори да не беше извършено ужасното злодеяние в Сребреница – което по всяка вероятност не е наредил нито един ръководител от Сърбия, – всеки опит за защита на Югославия като държава би бил оценен като международно военно престъпление. Няма и не ще има милост за нас върху това парче от Европа и днес, и през идващите десетилетия. Понятието сърбин през следващите десетилетия в целия свят ще има само подигравателен смисъл.

За да ни бъде още по-тежко и по-тъжно, ние продължаваме да отказваме да приемем новата южнославянска реалност, сякаш в своята исторически рядко срещана наивност тайно се надяваме, че довчерашните ни съграждани отново ще се хвърлят в братска прегръдка. А все още нито ние, нито те сме избърсали от лицето си кръвта от последните битки. Интелигентни иначе представители на сръбския народ, особено културни дейци със значимо творчество, дори не се опитват да се отърсят от своето югославско твърдоглавие и тласкат народа към още по-тежки загуби. Неизживяното югославяноство, особено онова от титовски тип, влече Сърбия към колониален статут, и то под протектората на такава международна „сила“, каквата е Черна гора. Преди две години в Белград бе основано едно от онези черногорски сдружения, което уж се бори срещу отделянето на Черна гора. По този повод организаторът на събранието се провикна: „Ако ние сега си отидем, на кого ще оставим Сърбия!“. Според вестниците никой от присъствалите – а между тях и един сръбски академик – не е направил

забележка на председателстващия, че подобни разсъждения не са най-добрият начин за начало на избрания разговор.

Питам се: могат ли сърбите изобщо да преживеят своето шеметно югославянство? Не е ли това може би пагубен генетичен знак за жизнеспособност, която неумолимо ни води към изчезване от лицето на Земята?

Американският нобелист Сингер в книгата на Ричард Бегин *Разговори с Исак Башевис Сингер* говори между другото и за съдбата на евреите в другите държави и за тяхната двехилядолетна защита от денационализация (с. 65–70).

„Никъде по света – казва той – още не се е случвало някой народ да бъде прогонен от своята земя, след което да не бъде асимилиран. По правило, когато хората са прогонени или ако емигрират, след едно-две поколения те се асимилират в своята нова среда. Евреите – добавя Сингер – са живели в десетки страни, говорили са много езици, но въпреки това са запазили своя староеврейски език – хебрейския. Запазили са арамейския, по-късно – идиш, съхранили са своите книги, не са изоставили своята вяра и след две хиляди години те се завърнаха в Израел.“

След това казва нещо и за малцината асимилирали се евреи, към които не питае уважение:

„Асимилираният евреин е човек, който се срамува от своето потекло, отрича своите корени. Той иска да се превърне в някой друг.. Често проповядва либерализъм, който е лъжлив, дори е нещо противоположно на либералното. Най-лошото при асимилирания човек е, че той няма никакво достойнство. Той винаги иска да бъде там, където не го искат.“

Казаното за асимилираните евреи много подхожда за нас, сърбите. Различава се само по това, че ние сме още по-зле – асимилирахме се в една нация, която никъде по света не съществува и никога не е съществувала. Тази нация се наричаше и макар да не съществува, още се нарича югославска. При аналогията със Сингер сърбите са единствените в света, които успяха да се асимилират в нищо. Асимилирани в нищо и по собствена воля превърнати в нищо, ние ще получим от историческата съдба онова, което заслужаваме, – едно нищо.

И когато на асимилирания народ му дойде до гуша – както, изглежда, ни е дошло на нас, за да умилюва безпощадното сгромолясване, той избира, поставя или подкрепя на най-отговорни места хора точно оттам, откъдето неговата измъчена страна без кормчия и избран път е заплашена най-много. Не е речено тези хора да бъдат чужди слуги – въпреки че през ХХ век и през последните години такива у нас – колкото щещ, – но когато се стигне до решаването на съдбоносни въпроси, те няма да разберат достатъчно добре своя нещастен асимилиран народ, а ще проявят повече разбиране към онези, които са против него. За нас днес може би дори Черна гора е не толкова неприятна, колкото животозастрашаваща, както сме се вкопчили в пустото югославянство. И трябва да се освободим не само от югославянството, но и от нея, въпреки че така ще изгубим доста стойностни хора, които бихме искали да задържим.

Излишно е да споменавам, че сериозните народи не си устройват такива капани, които приличат на колониализъм. Напротив, в техните най-важни закони има клауза, която предвижда, че отговорни държавни постове не само че не могат да се заемат от граждани на чужда държава, колкото и приятелска да е тя, но могат да бъдат избирани само онези, които в рамките на собственото си гражданство имат стаж най-малкото няколко десетилетия.

Какво представлява Сръбският юг?

Какво според формулировката на темата на това събрание представлява Сръбският юг?

Бих казал, че това е област, по-голяма от общоприетото географско деление, и всъщност обхваща територия, която е по особен начин депресирана от езиковата реформа на Вук Караджич.

Като член на Сръбската академия на науките и изкуствата от май 1981 г. повече от две десетилетия безуспешно се опитвам да убедя нейното Отделение за език и литература, а по този начин и самата нея, че за подобряване на работата е необходимо в известна степен по-добре да се приспособи езиковата научна политика към положението на народа в Сърбия. За първи път в беседата си през декември 1981 г., за втори път в беседата си през декември 1984 г., а по-късно неколkokратно на различни места в изказванията си на събрания на академията твърдах, че езиковата политика на Сърбия, формирана през XIX век, през целия XX век е имала предвид територията на Югославия, а от сръбските земи преди всичко Черна гора и донякъде Херцеговина, при което Сърбия, макар да финансира и организира тази политика, е пренебрегната. Твърдах, че сме на прага на много неприятни тектонични проблеми и на разпад на югославската държава, което – все едно дали е научно оправдано, или не – ще предизвика и разпадане на езиковата доктрина на сърбохърватския език на два, три или четири преименувани езика. А това с оглед на дотогавашната ни работа и на нашата неподготвеност ще доведе до много неблагоприятни последици преди всичко в Сърбия, а косвено и в другите сръбски земи.

Имайки предвид, че академиците от другите области на знанието не са достатъчно запознати с езиковото положение в Сърбия, привеждах примери за разпространението на диалектите в нея, което беше най-неблагоприятно в тогавашната държава. Данните черпех от преброяването на населението през 1981 година – а от науката за езика е известно, че народните говори се променят твърде бавно, може би с векове, така че фактите отпреди двадесетина години могат да се ползват и днес, – при което компетентен консултант по диалектология ми беше академик Павле Ивич.

Върху картата на диалектите на онова, което преди двацетина години се наричаше „Малка Сърбия“ със сръбско население, наброяващо 5 660 000 души, се очертаваха две големи области.

Първата, условно наречена новошокавска, или вуковска, обхващаше Белград, въпреки че преобладаващата част от нейното население вероятно произхождаше от територии, разположени на юг от Белград, с население

2 480 000 души. То обаче представлява само 44% от сръбския народ в Малка Сърбия. Освен столицата (1 180 000 жители тогава) от градовете с население над 40 000 жители тук влизат само Валево, Ужице и Чачак, наред с Шабац, който лингвистите причисляват към сремските говори. От по-малките селища към тази област принадлежат и няколко градчета с население под 40 000 души като Горни Милановац, Лозница, Обреновац, Лиг, Уб, Лазаревац, Лайковац, Топола, Мионица, Сеница, Нова Варош, Аранджеловац.

Другата, старата шокавска, или както лингвистите я наричат старата новошокавска област, с три големи диалекта, с които Вуковата езикова реформа не се съобразява и които са изключени от книжовния език, обхваща територия с население 3 180 000 души, т. е. 56% от населението на Сърбия. Тук се намират следните градове с население над 40 000 жители: Вране, Лесковац, Кралево, Крушевац, Нови Пазар (със смесени говори). Тя обхваща и голям брой градове с по-малко от 40 000 жители: Пожаревац, Бор, Зайчар, Княжевац, Неготин, Сокобана, Владичин Хан, Власотинце, Сурдулица, Александровац, Върнячка Баня, Рашка, Тръстеник, Димитровград, Куршумлия, Пирот, Прокупле, Велика Плана, Велико Градиште, Смедеревска Паланка, Парачин, Ягодина, Свилайнац, Чуприя и Младеновац.

Ако разгледаме тези две области от естетическа гледна точка, ако изобщо подобно нещо в езика може да се вземе на сериозно, следвайки своите навици, можем без колебание да кажем, че в новошокавската област се говори по-добре и по-хубаво, т. е. ние, старошокавците, говорим по-неправилно и по-грозно. Същевременно може да се забележи, че отношението на науката за езика към старошокавската област е много несправедливо. Защото най-голямата част от историята на сръбския народ е преминала именно тук, поради което може би и езикознанието е трябвало да потърси своето средоточие тук, където се е правела историята и където са дадени най-големите жертви. Но нито в света истината е мерило за всичко, нито проблемът е само в неистината. Нетърпимостта на науката за езика към сръбските² диалекти, сякаш още живеем в XIX век, има много по-тежки последици – и културологични, и морални, и цивилизационни.

Сръбската академия на науките и изкуствата чрез своя Институт за сръбски език, който до преди няколко години се наричаше Институт за сръбохърватски език, от 1959 година след двадесетгодишна подготовка започна издаването на Речник на сръбохърватския книжовен и народен език. Досега се отпечатани 16 тома (до буквата О). Учените са убедени, че с това издание се дава тон на книжовния език и дори се предлагат инструкции за неговото сътворяване, т. е. речникът изгражда съвременния сръбски книжовен език на наша почва и има литературна стойност. А онова, което не е влязло в този кодекс, езиково и литературно не съществува.

Ако са верни данните, че на нашата планета се използват около 5000

² Сръбски – отнася се за територията на Сърбия (включително и Войводина), за разлика от *сръбски*, което е по-широко понятие. – Б. ред.

езика, но граматически кодифициран е всеки пети, т. е. само 1000, става много ясно колко важна е била Вуковата реформа през XIX век.

„За мисълта – сякаш в потвърждение на това казва американският антрополог Уил Дюрант в многотомната си *История на цивилизацията* – думите са инструменти за работа; продуктът до голяма степен зависи от инструмента.“ След това той обяснява как човешката цивилизация се е развивала възходящо. „Думите са изглеждали на хората като божия благодат и като нещо свещено; те са станали съдържание на магични формули... Допринесли са не само да се мисли по-ясно, но и да се организира обществото по-добре. Създавали са нови пътища за пренасяне и обмен на идеите, ускорявали са темпото и са подобрили съдържанието на живота. Дали някога някое откритие по своята сила и слава може да се сравни със съществителното нарицателно име?“

Как се развива черногорската литература?

През 2003 г. в София излезе първият брой на новото списание „Литературни Балкани“ и в него българският университетски преподавател Ганчо Савов, който преди няколко години получи наградата на сръбския ПЕН център за превод на наши писатели, публикува статията *Днешната черногорска литература*. В нея някогашният загребски студент по славистика разглежда черногорската литература по модела, който особено през последните години ускорено се създава от сегашните управляващи в Черна гора.

Авторът казва, че „близостта между черногорския и сръбския етнос е голяма“, което е станало причина „много сръбски учени и литератори да включват черногорската литература в сръбската, докато черногорските писатели и учени се отделят от нея“. Той вижда началото на черногорската литература може би малко по-рано от общоприетото, през VI в. в надписите на саркофази и гробове. „Книжовният език на черногорците – казва авторът – има общ произход със сръбския, но между тях има и съществени разлики... и сега съществува много силна тенденция и конституционно да бъде определен като отделен черногорски език... Наред с близостта съществуват и редица характеристики, които отличават черногорците от сърбите: историческото минало, антропологически и етнически специфики, самостоятелна структура на обществените механизми и на народния живот и др. Така днес – добавя авторът – съществуват две линии в разбирането на черногорската самобитност: онази, която означава черногорска идентичност, и другата – черногорското сръбство (или сръбското черногорство).

Литературните паметници според автора започват от княз Владимир през XI в. и неговата *Легенда за Владимир и Косара* (която нарича „първия любовен роман в южнославянските литератури“) и продължава с Владиката Данило, Петър II Петрович Негош, Степан Митров Любиша и Марко Миланов. От по-ново време споменава Ристо Раткович, Мирко Баневич, Янко Джонович, Радован Зогович, Душан Костич, Радоня Вешович, Чедо Вуко-

вич, Сретен Асанович, Михайло Лалич, Миодраг Булатович, Борислав Пекич, Бранимир Шчепанович, Гойко Челебич, Мирко Ковач, Зувдия Ходжич, Новак Килибарда, Балша Бъркович, Андрей Николаидис и Блажо Шчепанович. На Еврем Бъркович, който е „лирик, белетрист, есеист, драматург, полемист и бунтар, пламенен привърженик на черногорството и председател на Дуклянската академия на науките и изкуствата“, отделя малко повече място и добавя, че „от страх да не бъде ликвидиран е бил принуден да емигрира за няколко години в Загреб“. В статията се отделя малко повече място и на Сретен Перович, а за Милорад Попович, който е автор „на изящна и нежна лирика“, добавя, че „също е бил принуден от властта на Милошевич да избяга в Хърватия“. (След Секула Дърлевич и Савич Маркович Щедимлия Хърватия отново е станала обетованата страна на свободата за някои черногорци.) За Матия Бечкович казва, че е „най-изтъкнатият черногорски поет, който държи на своето сръбско черногорство“, и към него причислява Драган Лакичевич, Драгутин Вуянович, Милан Комненич и Радомир Улярович.

Доколкото можах да забележа, в този списък на двустранни и едностранни черногорци в литературата, която ние досега смятахме за сръбска, липсват само Данило Киш, Жарко Команин, Вида Огненович и още неколцина.

Със смъртта на всеки писател „с произход от онези места“ живите там стават все повече и повече. Защото онези, които не са съгласни с подобно виждане, приживе не се отхвърлят, а се държат в „резервния фонд“, докато настъпят „по-добри времена“ след тяхната смърт.

Когато поисках обяснение от автора на статията, той ми отговори, че това е становището на официална Черна гора, чиито представители се легитимират по този начин в София.

„Чуждият късмет“ на сръбската лексикология

В разговорите за речника често се подчертава, че работата върху него и неговото публикуване е една от най-важните дейности на академията и че е така и с другите академични речници по света. Все пак вероятно няма друг такъв случай, където в речника на родния език най-зле да е застъпена именно страната, която го е създавала. А това се случи с речника на Сръбската академия на науките и изкуствата.

В беседата си на 25. XII. 1984 г. отпразних следните забележки към академичния речник: че няма достатъчно лексика на съвременни писатели, че няма достатъчно градска лексика (както и през XIX век нашите лексиколози продължават да смятат, че речниковият фонд се създава в селска среда), че липсват т. нар. прости думи и тъй като речникът трябва да обхваща и народния език, не е достатъчно, нито по подходящ начин разгледана лексиката на народните говори в Сърбия. При това имах предвид специално диалектите в Сърбия, но и факта, че донякъде е пренебрегната и западната част на нашата страна.

Въпреки че лаик като мен трудно може да се ориентира в такъв огромен материал от десетина хиляди страници енциклопедичен формат и да бъде точен, тези мои изводи се основават на прегледа на речниковите статии, цитирани в IV и VIII свезка. Според тях в публикувания материал преобладават черногорските речникови сборки, в сравнение със сръбските, като се има предвид броят на населението. Това предимство е три пъти по-голямо само по брой на статии (24 към 83, съответно към 106 за цяла Сърбия). Присъстващият Павле Ивич добави, че се получава още по-голяма разлика, когато се сравнят обемите на въпросните статии. Защото, докато тези от Сърбия обикновено съдържат 200–300 думи, черногорските често съдържат 1000–2000 израза. (Това можах да установя и когато сравних броя на т. нар. фишове с избрани думи от *Венецът на Петрия*, единствената моя книга, обработена за речника, с *Военен късмет* на Михайло Лалич, когото между другото изключително ценя като писател. Според списъка на избраната литература, обработена в Института за сръбски език, от октомври 1984 г. от моята книга са взети 1649 израза, а от романа на Лалич с подобен обем – 3122.)

Бих добавил също, че докато някои малки села от Черна гора са представени в речника със своята лексика, Белград няма това щастие, тъй като няма нито една сбирка.

През последните две десетилетия това положение не само че не се подобрява – моята критика е оценена като злонамерена, разбира се, – но въпреки целия исторически опит, изглежда, още повече се влошава. Макар междувременно на територията на някогашния сръбохърватски език да са провъзгласени два нови езика – хърватски и бошняшки, – а към своя край да е формирането и на трети – черногорски, нашите лексиколози продължават да следват черногорстващото езиково югославянство, което на всичко отгоре без всякакво притеснение наричат сръбохърватско. При това всички разходи за своята злокачествена слабост спокойно стоварват на гърба на сръбския народ. Отделението за език и литература при Сръбската академия на науките и изкуствата през последните две години обсъжда названието на езика, което ще стои на кориците на академичния речник, и благодарение на блестящата аргументация на Предраг Палавестра и двата пъти стигна до извода той да гласи сръбохърватски.

В XVI свезка на речника, излязла през 2001 г., е дадено „Допълнение към съкращенията, публикувани в VI том“. В нея има много интересни лексикологични данни. Например на езиковедите в Белград, ако се съди по речника, много повече – „три пъти“ – им харесва езикът на Мирослав Кърлежа, отколкото на Иво Андрич, и в сравнение с 34 книги, с които първият присъства в речника, вторият присъства само с 14. Още по-тежък е случаят с Милош Църнянски, който според техния научен вкус е включен само с 8 книги. Може би също така грубо би могло да се забележи, че списъкът на цитираните писатели и техните книги в белградския академичен речник („който изгражда книжовния език“) – от който живо се интересуват и в Загреб, както прочетохме наскоро във вестник *Политика* – по нещо при-

лица на списъка на членовете на прословутата Дуклянска академия или на нейните кандидати, а и на онзи списък на черногорските писатели в българското списание „Литературни Балкани“. Разбира се, високо се котират и някои писатели, на които поне единият родител произхожда от Дукля, независимо от техния национален и литературен избор.

Така завидно място в сърбохърватския речник – с 8 книги – заема членът на Черногорската академия на науките и изкуствата Чедо Вукович. Романите му може би не са достатъчно познати, но чрез *Вечерне новости* (3 март 2003 г.) широка известност получи една негова авторска статия, публикувана в подгоричката „Победа“. „Ако е сънувал, мечтал или блънувал нещо върху хартията – пише *Новости* от името на академик, като вероятно го цитира, – то това е било на черногорски език и за Черна гора, земята кърмилница“ на езика. Доколкото ми е известно, това толкова важно изказване за земята кърмилница, по своята скромност типично и за самоопределящите се като черногорци, и за „най-добрите сърби“, пък и те естествено по потекло са само от Черна гора, тогава е изречено публично за първи път. След това е повторено в статията на още един литературно-езиков авторитет – Миро Вуксанович, който като творец на езика – наистина сега на сръбския, въпреки че познавачът се представя в официални документи като черногорец – в речника е застъпен с 2 книги (а е заслужил повече).

Към това виждане клонят и Мирко Ковач и Новак Килибарда, които, разбира се, заслужено са представени с по 3 книги. Сред „резервите“ важно място заемат и Борислав Пекич с 13 книги, и Матия Бечкович с 4. Не зная какво би било мнението на Михайло Лалич за новия език, но във всеки случай той е застъпен с 9 книги.

От сръбска или „сърбиянска“ страна най-добре са представени Добрица Чосич, Антоние Исакович и Милорад Павич с по 4 издания. Живоин Павлович, който има 36 публикувани заглавия, е включен с 3, с колкото са включени и Видосав Стеванович и Милован Данойлич. Светлана Велмар-Янкович, Данило Киш, Добрило Ненадич и Светислав Басара са цитирани с по 2 заглавия. Сред тях се е озовал и, изглежда, нежеланият Миодраг Булатович.

След това идва група сърбиянци и войводинци с по 1 публикация в компанията на доста хървати. Сред последните са Иван Иванович, Младен Марков, Мирослав Йосич Вишнич, Дубравка Угрешич, Павле Угринов, Павао Павличич, Горан Трибусон, Слободан Новак и още някои.

„Колкото по-южно, толкова по-тъжно“

Подобно изреждане на данни от академичния речник, което не може да бъде цялостно, не е никакво заяждане, а просто представяне на възможните причини за изоставането на Юга на Сърбия в културноисторическо и цивилизационно отношение. Възможно е то да е причина и за друг вид изоставане.

Признаването на даден местен говор за книжовен език или поне приемането му според мен дава крила на литературата, възникваща на тази почва. Непризнаването на родния език и неговото отхвърляне като недостоеен диалект от своя страна, особено ако от областите на признатите, привилегированите говори се бият в гърдите с някаква расова и национална изключителност, предизвикват литературна депресия в тази област, в която литературата не само че се развива по-слабо, но и се възприема по-слабо. Ако не му бъде обърнато специално внимание, населението на диалектните области може да се обезкуражи в културологично и психологическо отношение и неволно да стигне до извода, че литературното творчество не му принадлежи. А това се съпътства от други разновидности на културна и психологическа депресия.

В беседите си през 1981 и 1984 г. давах примери за същинско депресирание на диалектните области в Сърбия по отношение на литературното творчество. Сравнявайки броя на жителите с броя на поетите, писателите и драматурзите, върху които характерът на местните говори влияе много по-осезателно, отколкото върху критиците, литературните историци и теоретици, установих, че това депресирание статистически е равно на 2,08 пъти. Съответно според броя на писателите, включени в Югославския литературен речник (Нови Сад, 1971 г.), литературата в тези области е 2,08 пъти по-слабо развита, отколкото в областите, чиито местни говори са послужили за основа на книжовния език. Така в новошокавската област 1 писател се пада на население от 26 000 души. В старошокавската съотношението е 1 на 54 000 души. Това според мен произтича директно от отношението между местните говори и книжовния език.

Към това се прибавят предразсъдъците и омаловажаването на народа от старошокавската област. „Колкото по-южно, толкова по-тъжно“ – звучи една съвременна поговорка, която, макар и заслужена, се дължи на езиковите предразсъдъци, които се разпростират и върху етична, идеологическа и политическа почва.

Още след Първата световна война жестоко са дисквалифицирани – и езиково, и етично – Борисав Станкович, Дис, Момчило Настасиевич. След Втората световна война по време на режима на Тито, когато политическите дисквалификации в литературата са част от систематичните действия на властта и на единствената партия и се сипеха на всички страни, все пак се предпочиташе старошокавската територия. Добрица Чосич, Антоние Исакович, Милисав Савич, Живоин Павлович, Иван Иванович, Видосав Стеванович и много други бяха постоянно на мушката на духовните полици, които с наслада се отдаваха на езиковите предразсъдъци. Тези писатели винаги първи попадаха в списъците на т. нар. черна вълна в литературата, на *селската литература, популизма, национализма*. (Много интересно е, че до преди две-три десетилетия терминът „селска литература“ с подчертано политическо значение съществуваше и в Съветския съюз).

Част от предразсъдъците на съвременните постмодернисти, които обичат да представят творците с потекло от диалектна област като потни при-

митиви, подскачащи и пеещи с разгопени фолкпевици в някоя кръчма из южните краища, според мен също идват от езика.

Постмодернистите наистина делят литературата на градска и селска; писателите, произхождащи от старошкокавска територия, естествено, са селяни, а те – господа; разбира се, мустакати като майка си и с бащините си цървули, заврени под кревата. Тези някогашни възпитаници на комитетите на Съюза на комунистите с къса памет и днешни бодри продължители на идеите на другаря Тито в литературата и другаде често раздават шамари на заклеямените като националисти творци.

Може би не така убедително, но езиковите предразсъдъци са способствали и за някои съдебни забрани в литературата, и за присъди като лишаване от свобода заради публикувани текстове, макар тук, бих казал, да беше подходящо не толкова тенденциозно.

Трите съдебни процеса за нанасяне на душевна болка чрез литературно произведение, което представлява класически пример за примитивно разбиране на литературата, доколкото ми е известно, бяха водени само в старошкокавската област. Това са процесите срещу Борисав Станкович (заради *Кошана*; който, доколкото ми е известно, е продължил няколко месеца – почти до смъртта на писателя), срещу Видосав Стеванович (заради романа *Ници*; продължил три години) и – с неудобство добавям – срещу мен (заради *Венецът на Петрия*; с шампионски съдебен процес, продължил тринадесет години при вероятното участие на УДБА³).

Обичай онова, което имаш

Какво ни остава днес на нас, родените за съжаление в областта, която Вук, притежаващ един добре известен ни самолюбив манталитет, не е обикнал?

Остава ни надеждата, че нашето денационализирано отечество, наричано все още Сърбия, няма да бъде толкова тъпо, че само да издържа и подкрепя собствения си провал, и най-после ще направи нещо за своето спасение. Като начало ще бъде достатъчно да декларира, че в отношенията си с бившите югославски братя, във външните работи, в просветата и културата ще се ръководи от известния международен принцип на реципрочността. Ще видим как ще се държат при това нашите сегашни нови съседи.

Особено интересно ще бъде да се види как при подобни съдържани съседски отношения ще се държи държавата Черна гора. Естествено, за тази цел ще бъде необходимо и държавата Сърбия да не бъде представяна в Черна гора от някого, който се намира в „резервния“ черногорски списък.

Това сигурно би довело и до промени в работата по проучванията на езика. Което в никакъв случай не означава разединяване на сръбския език, нито хвърляне на книжовния език в прегръдките на сръбските диалек-

³ УДБА – югославският аналог на съветския КГБ и българската Държавна сигурност.

ти. Екавският белградски език, който отлично кореспондира с говорите на Западна Сърбия и Войводина, и в бъдеще трябва да остане като еталон. Но във всеки случай означава Сърбия да уважава своя дълг да се отнася към езиковото единство, държейки преди всичко сметка за народа на своята собствена територия, като обърне особено внимание на областите, които досега са били депресирани. Проучването на сръбските диалекти и тяхното регистриране в значими езикови проекти и публикации според мен е необходимо за напредъка на Сърбия.

В това отношение не е достатъчно да се обръщаме само към държавата. Югът на Сърбия не трябва да остава все така пасивен при изучаването на местния език. Големите университетски и културни центрове като Ниш, Крагуевац, Крушевац, Лесковац, Пожаревац, Зайчар, Смедерево, Кралево, Вране, Рашка и някои други по-малки трябва сами да се погрижат за себе си и да създадат съответните научни и специализирани учреждения, които, от една страна, да започнат езикови изследвания и, от друга, да си сътрудничат с останалите университети и със Сръбската академия на науките и изкуствата.

Щом нямаш онова, което обичаш, обичай онова, което имаш, съветват психолозите, ако искаш да запазиш психическото си здраве. Ръководим ли се в бъдеще от тази максима, един ден можем да стигнем до вълнуващия извод, че онова, което имаме, може би не е толкова лошо.

Превод от сръбски: Жела Георгиева

